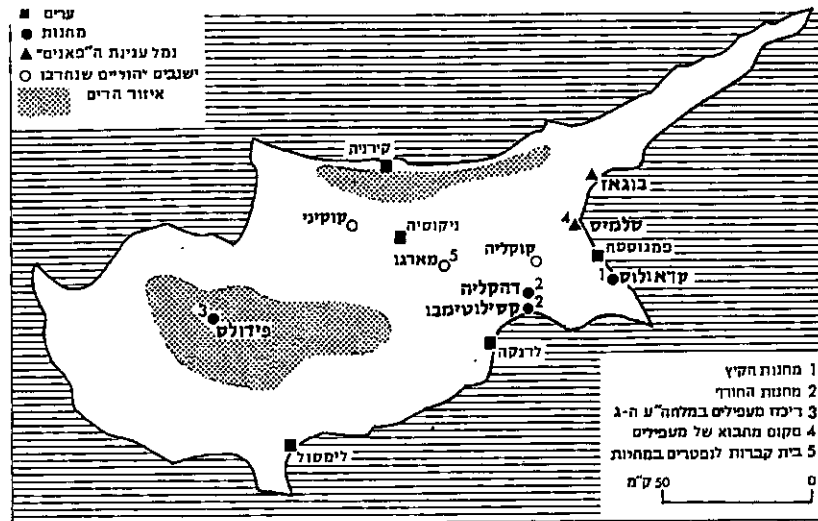

ספורט במחנות המעפילים בקפריסין*

ברוך פורמן

פתח דבר

בחודש אוגוסט 1945 חידש המוסר לעלייה ב' את ההעפלה המאורגנת לארץ ישראל. בין אוגוסט 1945 לדצמבר 1945 הורדו 1032 מעפילים בשמונה ספינות קטנות כחופי שפיים, נהריה וקיסריה. השלטונות הבריטיים לא הצליחו לגלות ספינות אלה ולעצור את מעפיליהן.¹ בינואר 1946 החל המוסר לעלייה ב' בשורה של מאמצים שנועדו להביא לתופי הארץ אוניות גדולות יותר. אולם כל המעפילים שהיו על סיפניהן נתפסו ונכלאו במחנה המעצר בעתלית.² גורלם של המעפילים שהגיעו לארץ לאחר מכן לא היה טוב יותר.³ במחנה המעצר בעתלית לא נותר מקום לקליטתם של עולים נוספים. ב-13 באוגוסט 1946 פרסמה ממשלת בריטניה הודעה ברבר שינוי מדיניותה לגבי אוניות המעפילים הבלתי לגליות המגיעות לחופי פלשתינה. בין השאר נאמר בה כי "עולים אשר יגיעו באופן בלתי לגלי יועברו מעתה ואילך לקפריסין או למקום אחר וישוכנו שם במחנות, עד שתתקבל החלטה לגבי עתידם".⁴ ראשוני המעפילים שגורשו לקפריסין בעקבות החלטה זו הגיעו לנמל פמגוסטה לפנות בוקר, ה-14 באוגוסט 1946. הם שוכנו במחנות, שלימים נודעו כ"מחנות הקיץ" משום שלנו בהם באוהלים. גוש "מחנות הקיץ" שכן סמוך לחוף הים כשלושה ק"מ וחצי צפונית לפמגוסטה. נכללו בו חמישה מחנות.⁵ בחודש ספטמבר 1946 התלה הממשלה הבריטית בהקמתו של גוש

מחנות המעפילים בקפריסין

אימונים של צעירי בית"ר במחנות קפריסין (אמ"ז)

* המאמר הוא חלק מעבודת רוקטור העוסקת במעורבותה של ההתאגדות לתרבות גופנית "הפועל" בקליטת העלייה בשנים 1946-1960. העבודה נעשתה בהדרכתה של פרופ' יהודית כאומל-שוורץ באוניברסיטת בר-אילן, המחלקה לתולדות ישראל, ואושרה בינואר 2005.
 1 ג' בוגנר, אי הגירוש, מחנות המעצר בקפריסין 1946-1948, תל אביב 1991, עמ' 18 (להלן בוגנר, אי הגירוש).
 2 אנצו טירני, ינואר 1946, 908 מעפילים; וינגייט, מרס 1946, 248 מעפילים; תל-חי, מרס 1946, 742 מעפילים (בוגנר, אי הגירוש, עמ' 21). בעקבות החלטתם של השלטונות הבריטיים מדצמבר 1945 להעניק מכסה חודשית של 1500 רישיונות עלייה (סרטיפיקטים) שחררו המעפילים הכלואים חוץ זמן קצר ומספרם נוכח מהמכסה החודשית.
 3 מקס נורדאו, מאי 1946, 1666 מעפילים; יאשיהו ווג'ווד וכיריה, יולי 1946, 2256 מעפילים; התיל העברי, יולי 1946, 550 מעפילים (בוגנר, אי הגירוש, עמ' 28-24); ד' שער, גירוש קפריסין 1946-1949 - העפלה, המחנות וחברת המעפילים, ירושלים חשמ"א, עמ' 39-40 (להלן שער, גירוש קפריסין).
 4 New Judaea, VOL 21, NOS 10-11, July-August 1946, pp. 172-173
 5 שער, גירוש קפריסין, עמ' 123-127. הגוש כלל את מחנות 55, 60, 61, 62, 63.

היוזמות לפעילות הספורטיבית במחנות

המעפילים פוזרו כאמור בשני גושי מחנות. בראש כל מחנה עמדה מזכירות שכללה מרכז וסגנו וכן אחראים לתחומים בגון: דת, כלכלה, ביגוד, עבודה, שיכון, תרבות וועדת ספורט, שהייתה חלק מוועדת התרבות.¹⁰ העיסוק בספורט נולד כאמור הן בהשפעתם של גורמים חיצוניים, בעיקר מטעם היישוב היהודי המאורגן בארץ ישראל, חלקם בעלי אינטרסים פוליטיים, והן כתוצאה מנטייה נפשית של הניצולים עצמם. זו הייתה דרכם להתמודד עם קשיי הקיום בשנים הראשונות שלאחר המלחמה, מה גם שקצם של החיים הארעיים במחנות לא נראה באופק, אף שהיו אמורים להיות זמניים. ביטוי ראשון למעורבות חיצונית בחינוך לספורט של הניצולים ניתן בתזכיר שנשלח מהנהלה המרכזית של קופת חולים בתל אביב לחברי הוועדה המרכזת של "הפועל", ב-11 במאי 1945, שלושה ימים בלבד לאחר בניעתה של גרמניה וסיום מלחמת העולם השנייה. העתקו של התזכיר הועבר גם למרכז "הפועל" בתל אביב.¹¹ בתזכיר הודגש כי קופת חולים לא תוכל לשאת לבדה בנטל הכרוך בטיפול בעולים החדשים הצפויים להגיע לארץ עם תום המלחמה עקב המצוקה הכלכלית שבה היא שרויה. חברי ההנהלה קבלו על כך שמוסדות בגון אונרר"א ו"הדסה" מסרבים להשתתף במימון עלויות מילויים של תפקידים ציוניים יישוביים, והביעו את החשש שכאשר יגיעו גלי העלייה הגדולים מצב זה ילך ויחריף עד כדי סכנה מוחשית לעצם קיומה של קופת חולים. כן צוין בתזכיר שקופת חולים חייבת "בדאגה ההכרחית לבריאותם של העולים רצוצי הגוף והנפש".

משתמע מדברים אלו, כי הדאגה והרצון לשקם את בריאותם הפיזית והנפשית של העוקרים החלה להטריד את מוסדות ההנהגה בארץ ישראל ואת הגופים האמורים לטפל בקליטתם של אותם עולים מיד עם סיומה של מלחמת העולם השנייה. בצד החשש מקריסתה הכלכלית של קופת חולים קיננה גם הדאגה למצבם הפיזי והנפשי של העולים הרבים שיעלו לארץ לאתר שנות המלחמה הארוכות ומההשלכות הכלכליות והחברתיות הקשות שיהיו למצב הזה על הישוב בארץ. כתוצאה מכך הובנה במחלקה להכשרה גופנית ב"וועד הלאומי"¹² תכנית לרהיביליטציה של העולים. במונח רהיביליטציה התכוונו יומי התכנית לפעילות שנועדה להחזיר במידת האפשר

מחנות נוסף שנועד להקל על הצפיפות ב"מחנות הקיץ". גוש זה נודע לימים בשם "מחנות החורף", משום שאת מקומם של האוהלים תפסו צריפי פח שנועדו לשפר את תנאי החיים בחורף לסוגים מסוימים של מעפילים, כגון תינוקות והוריהם. "מחנות החורף" שבנו כ-30 ק"מ דרומית-מערבית לפמגוסטה.⁶ בין 13 באוגוסט 1946 ו-28 באפריל 1948 הוגלו לקפריסין 51,530 מעפילים, שהפליגו לארץ ישראל ב-39 ספינות. רובם ככולם היו אנשי שארית הפליטה.⁷ מרביתם היו צעירים. כ-64% היו בגיל 18-13 וב-16% בגיל 35-19.⁸

במהלך השנים נעשה מחקר מעמיק על מחנות המעפילים שבחן כמעט את כל תחומי החיים שהתנהלו בהם.⁹ נושא שטרם נחקר הוא הפעילות הספורטיבית והחינוך הגופני במחנות בעיקר בשנים 1947-1948, גורמיה, מטרותיה ומערכת הקשרים שהתפתחה בין המעפילים לבין ארגוני הספורט שפעלו באותה עת בארץ. מאמר זה מבקש אפוא להוסיף נדבך חדש למחקר על אודות מחנות המעפילים בקפריסין ולתאר את נושא החינוך הגופני ואת הפעילות הספורטיבית שם על מכלול מרכיביה. מערכת היחסים בין עצורי המחנות בקפריסין למוסדות הספורט שפעלו בארץ באותה תקופה תודגם בעיקר באמצעות הקשר עם "ההתאגדות לתרבות גופנית 'הפועל'", שהייתה הגדולה בין ארגוני הספורט בארץ ישראל ופעלה גם במחנות המעפילים בקפריסין. השיבותן של הפעילות הספורטיבית והחינוך הגופני בהיסטוריה של מחנות העקורים באירופה ושל מחנות המעפילים בקפריסין נעוצה בהקשר ההדוק בינה לבין היעדים המרכזיים שהוצגו ליושבי מחנות המעצר: שיקומם והכנתם הפיזית והנפשית לקראת המאבקים הצפויים להם בארץ ישראל. סוגיה זו גם מדגימה את אחת התופעות החשובות, שבאה לידי ביטוי בקשרים שבין מוסדות וארגונים פוליטיים ארץ-ישראליים לבין ניצולי השואה במחנות העקורים ובמחנות המעפילים בקפריסין. בצד דאגה כנה לשלומם של הניצולים ולעתירם ביטא קשר זה את האינטרס של התנועות עצמן, שראו באובלוסיית הניצולים עתודה העשויה להגביר את כוחן הפוליטי וביקשו לגייס אותם לשורותיהן. שני מרכיבים אלה עומדים אפוא במוקד המאמר.

6 שם, עמ' 128-130. הגוש כלל את מחנות 65, 67, 64, 68.

7 בונגר, אי הגירוש, עמ' 219, עמ' 355 הערה 1.

8 שם, עמ' 220.

9 ראה למשל שערי, גירוש קפריסין; בונגר, אי הגירוש; מ' ויינשטיין, ציונות דתית בשולי ארץ ישראל, תנועת "תורה ועבודה" מחנות המעצר בקפריסין, ניר גלים תשס"ו; ו' פלק, מכתבים של יושבי מחנות קפריסין, תל אביב 1994; מ' אורן, להתחיל אחרת לחיות אחרת תנועות הנוער במחנות המעפילים בקפריסין 1948-1949, מחברות מחקר יב לחקר כוח המגן, יד טבנקין, 1984. הג'ל, מנגד תראה את הארץ, חינוך נוער בקפריסין, תל אביב 1985; M. Laub, *Last Barrier to Freedom Internment of Jewish Holocaust Survivors in Cyprus, 1946-1949*, Berkeley 1985

10 הארכיון הציוני המרכזי, J21/180 תזכיר על המצב במחנות המעצר (להלן אצ"מ, תזכיר).

11 ארכיון העבודה והחלוץ ע"ש פנחס לבון, IV244.538, תזכיר מס' 164/4550, מ-11.5.1945 (להלן מ"ל).

12 המחלקה להכשרה גופנית הוקמה בשנת 1939 בהתאם להצעותיהם של ד"ר אברהם כצלוסון ור"ר עמנואל סימון ופעלה במסגרת הוועד הלאומי. מחלקה זו הייתה, למעשה, את המוסד הממלכתי הראשון לחינוך גופני (חנ"ג) בארץ. תפקידיה היו: 1. הכשרת מורים ומדריכים לחנ"ג. 2. ארגון השתלמויות. 3. הוצאת ספרות מקצועית בנושא הספורט. 4. דאגה לבריאות. 5. טיפול בנושא הסברה ותעמולה. סטבע הרברים היו רוב תפקידי המפתח במחלקה בידי אנשי "הפועל". לאחר המלחמה אורגנה המחלקה להכשרה גופנית משלחת של מורים למחנות "שארית הפליטה". ראו: הארכיון ע"ש צבי נשרי במכון וינגייט (להלן א"י) AD 33.2.2 וראו גם "מפעולות המחלקה להכשרה גופנית", החינוך הגופני יב (דצמבר 1946), עמ' 5.

בית"ר משמשת מקור הגיוס העיקרי לאצ"ל. החשש מפניה הלך וגבר עקב דרישתה לקבל מעמד פוליטי נפרד שלא היה לשום תנועה אחרת במחנות המעפילים.¹⁸ מנהיגי מפא"י וראשי "הפועל" התייחסו לניצולי השואה כיעד פוטנציאלי שעשוי לרענן את שורותיהם ולתזק את כוחם האלקטורלי ונקטו דרכים שונות כדי לגייסם לשורותיהם, ביניהן הפעילות הספורטיבית.¹⁹ מטרה זו קיבלה חיזוק מצד השליחים שהגיעו למחנות מהארץ. שליחים אלה נבחרו לפי מפתח מפלגתי וביניהם שולבו גם אנשי ספורט ומורים לחינוך גופני שייצגו גם את ארגוני הספורט.

לפעילות הספורטיבית תרמו גם תנאי החיים הקשים במחנות. המעפילים ששוכנו "במחנות הקיץ" ו"במחנות החורף" סבלו מחום קשה או מקור עז עם חילופי העונות. בכל אוהל התגוררו 2-3 זוגות ובכל צריף שישה זוגות. הצפיפות והיעדר הפרטיות העיקר מאוד על המעפילים. המיטות עצמן היו מעין אלונקות שדה. המחנות לא היו מחוברים לרשת החשמל. גם תנאי התברואה היו קשים, משום שהבריטים לא הניחו צנרת של מים זורמים. סבון, ובעיקר סבון רחצה, כמעט שלא היה בנמצא, וכבתי כיסא שימשו בורות שנכרו בארמה וריח הצחנה נדף מהם למרחקים. גוסף לכך התהלכו המעפילים בתחושת רعب מתמדת וסבלו ממחסור בביגוד והנעלה.²⁰ חריפה לא פחות הייתה בעיית האבטלה שנבעה ממחסור במקורות תעסוקה מספקים. הבעיה הייתה חמורה עד כדי התפרצות קטטות ומריבות אלימות בין המעפילים וידי הרופאים היו מלאות עבודה.²¹ את המצב הקשה תאר "שפיגלמן בכתבה שפרסם בעיתון שיצא לאור בסמינר למדריכים ע"ש רוטנברג במחנות המעפילים בקפריסין".²²

התנאים החיצוניים מורכבים מתנאים גופניים ונפשיים המהלך הנפשי הינו חוסר הודאות אימתי תסתיים תקופת המעצר בקפריסין ועלו לארץ. העובדה הכוללת בתנאים הגופניים היא חוסר בהתעסקות גופנית חוסר זה מביא לכך שהמרץ מצטבר אך אין שום דרך לפרוק אווה אך וכשהוא מתפרץ סוף-סוף זה בא לידי ביטוי בצודות בלתי אנושיות ואכזריות: קטטות, מריבות על תפוח אדמה אחד ורכבים אחרים אשר אינם מתרחשים בתנאי תיים גורמליים. כל אלה הביאו לכך שהמעפילים נראו לא כהומר-ספינס אלא כהומר-פרימיגנוס.

במשך הזמן הלכה הבעיה והחריפה למרות ניסיונות שונים שנעשו כדי להקל, ולו במעט, על שגרת החיים הקשה. "בחורים ובחורות העושים כלים וחפצים שונים

את העולים לבריאות, לכושר עבודה ולעצמאות סוציאלית — במילים אחרות, לשיקום גופני ונפשי של ניצולי השואה. תכנית הרהיביליטציה כללה שלושה מרכיבים: א) שירות רפואי, שאמור היה לכלול אבחון רפואי, נפשי וניתוחי, טיפולי שיניים, תזונה מתאימה, שיכון, הלכשה, יצירת תנאי מגורים ראויים והיגיינה כללית. ב) אימון גופני "מתקן", שהתבסס על מחזור של תרגילי אימון גופני ומשחקי תנועה לפחות פעם ביום. (תוך התחשבות במגבלות הרפואיות שמהן סבלו העולים. ג) פעילות גופש ועיסוקים בשעות הפנאי, שהייתה מורכבת ממשחקים שונים ומפעילות גופש על שפח הים, בחורשה, במחנה וכו'. תכנית זו הייתה אמורה להיות מיושמת כמעט בכל מקום שבו התרכזו עולים לפני עלייתם ארצה, ואחרי כן גם לאחר כואם לארץ. בביצועה נטלו חלק גופים כגון אונרד"א, הגיינט, ארגוני הספורט השונים וקופת חולים.¹³

פעילות ספורטיבית וחינוך גופני תפסו מקום חשוב בתכנית הרהיביליטציה. מאחר שהמטרה הבלתי של היישוב הייתה להתחיל בתהליכי השיקום של העקורים עוד לפני עלותם ארצה, נעשו צעדים להחלת התכנית עוד במחנות העקורים באירופה. במחנות המעצר בקפריסין, שמוסדות ההנהגה שלהם שיתפו פעולה עם ארגוני הספורט בארץ ישראל, דיווחו הללו על פעילותם לארגונים וקיבלו מהם עזרה, בעיקר ביצוד לפעילות הספורטיבית. גם ההשתייכות הפוליטית הייתה גורם חשוב לקיומה של פעילות ספורטיבית וחינוך גופני במחנות המעפילים בקפריסין (ובמחנות העקורים באירופה). יותר מתשעים אחוז משוכני המחנות בקפריסין היו מאורגנים בתנועות נוער ומוגדרים למפלגות הפוליטיות השונות.¹⁴ התנועה היא שדאגה לאנשיה בסידורי העלייה הלגלית או הבלתי לגלית לארץ במסגרת "המפתח המפלגתי", והעולה נקלט בארץ בעזרת התנועה שבמסגרתה עלה.¹⁵

המעפילים בקפריסין התפלגו אם כן לשמונה תנועות ומפלגות אשר ייצגו כמעט את כל הקשת הפוליטית בארץ ישראל. "הפועל" למפלגות הפועלים, מכבי ל"גוש האזרחי" ובית"ר לתנועה הרוויזיוניסטית.¹⁶ התנועות הדומיננטיות היו עם זאת אלה שייצגו את ארץ ישראל העובדת.¹⁷ תנועת בית"ר הייתה אמנם מיעוט בתבדת המעפילים (כעשרה אחוז), אך היא בלטה בארגונה הטוב, הסדר החיצוני שלה, ההיררכיה הפיקודית בתוכה, הגיונים הצבאיים והטקסיות הנהוגות בה. למפלגות האחרות היה ברור כי

13 E. Simon, "Physical Rehabilitation and Immigration", שם, עמ' 22-23. התיאוריה בדבר חשיבותה של פעילות ספורטיבית כאמצעי יעיל שבעזרתו ניתן להתמודד עם בעיות פיזיות ונפשיות קיבלה חיזוק מחקרי רק עשרות שנים מאוחר יותר. על כך ראו, למשל, R.S. Lazarus, "Stress and Coping Paradigm", in: C. Esidarfor et. Al (eds), *Models For Clinical Psychopatlogy*, N.Y. 1981, pp. 192-206; מ' בר-אלי, ג' טננבאום, הפסיכולוגיה של הספורט והחינוך הגופני ב, סבון יוניט 1996, עמ' 219-212.

14 בוגנר, אי הגירוש, עמ' 236. שערי, גידוש קפריסין, עמ' 274-298.

15 בוגנר, אי הגירוש, עמ' 237-239.

16 ח' קאופמן, "אגודות הספורט הציוניות — מספרים לאומי לספורט פוליטי", זמנים 63 (קיץ 1998), עמ' 18-91.

17 בוגנר, אי הגירוש, עמ' 247, טבלה 8. פעילות ספורטיבית התקיימה גם במסגרת כינוסים מפלגתיים גדולים. ראו: לי דרור ואהרם (עורכים), ספר השומר הצעיר ב, מרחביה 1961, עמ' 706 (להלן דרור, ספר השומר הצעיר).

18 בוגנר, אי הגירוש, עמ' 255-260.

19 מ"ל, "הפועל" בין מועצה למועצה וד"ח מפעילות ההתאגרות מאי 1944-אפריל 1949, דו"ח שנמסר לחברי המועצה ה' של "הפועל", הראשונה שהתבססה במדינת ישראל, ב' 31 במרס 1949 בתל אביב.

20 בוגנר, אי הגירוש, עמ' 204-211. על תנאי החיים הקשים ששררו במחנות ראו גם: ר' פלק מכתבים של רופא מחנות קפריסין, תל אביב 1994, עמ' 106 הערה 4, עמ' 108-109 מכתב כ. בוגנר, אי הגירוש, עמ' 147-166, 224-229. שערי, גירוש קפריסין, עמ' 131-142.

22 "שפיגלמן, "בקפריסין", על הסף, גיליון יד, י"ז בחשון תש"ט, 19 בנובמבר 1948, עמ' 7.

דבוטניסקי שאף לעצב יהודי חדש אמיץ לב ואיש צבא במקום היהודי הגלותי. הוא סבר כי הציונות המדינית נכשלה בהשגת מטרתה. ברבים מסיפוריו ומאמריו הוא הציע לעם היהודי ולישוב היהודי בארץ להכין את "קיר הברזל" שישמש הן כמגן והן כגורם מרכזי להגשמת הלאומיות הציונית — הקמת מדינה יהודית בשני גדות הירדן. לשם כך הרגיש דבוטניסקי את חשיבותו של המיליטריזם וחי הצבא לעיצוב תכונות חשובות כפשטות שוויון משמעת ואימון גופני, תכונות שייצעו לעם היהודי בהשגת מטרתיו הלאומיות.

שאל ביבר, ²⁸ שהיה כלוא חודשים מספר בשנת 1947 בקפריסין לאחר שהועבר לשם יחד עם המפעילים שהיו על סיפון האוניה "המעפיל האלמוני", מעיד שהפעילות הספורטיבית, ובעיקר משחקי הכדורגל, נועדו להסיח את דעתם של הבריטים ולאפשר אימונים של "שורות המגינים", ²⁹ בצד חפירת מנהרות בריתה. האימונים כללו קפ"פ (קרב פנים אל פנים), הליכת זיקית, דילוג מעל קיר, מורס, וכשלב מאוחר יותר אף אימני נשק שהוברח לתוך המחנות. ³⁰

הפעילות הספורטיבית הייתה גם חלק בלתי נפרד מתכנית הלימודים בכפרי הנוער ובבתי הספר שפעלו במחנות. מטרוחיה היו:

1. טיפות תכונות חשובות בקרב הילדים ובני הנוער, כגון סדר ומשמעת.
 2. הכשרה קדם צבאית. במסגרת שיעורי החינוך הגופני שולבו גם מקצועות מתחום הספורט השימושי שנועד להכין את בני הנוער לקראת המאבקים שהיו צפויים להם בעלותם לארץ.
 3. שיקום גופני ונפשי של הילדים ובני הנוער לאחר השואה.
- בקרב המפעילים במחנות היו צעירים רבים, ביניהם יתומים רבים. מרביתם רוכזו בכפר הנוער במחנה 65, ששכן ממערב לכביש הראשי לרנקה-פמגוסטה. במרוצת 1947 הפך כפר הנוער לגדול ביותר בקפריסין. במהלך אותה השנה הגיע מספר הילדים שבו ל-1,800 בקירוב. ³¹ המטרה העיקרית של המורים והמדריכים בו הייתה להעסיק את בני הנוער כדי למנוע רמורליזציה ולהכניס, ככל שהתנאים אפשרו זאת, לקראת החיים בארץ. לשם כך פותחה תכנית שבמסגרתה שולבו מקצועות לימוד,

מאבן ומפת, אומרים שיותר טוב לעבוד ולהזיע מאשר לשכב ולהזיע". ²³ גם מהתזכיר, שהוגש למזכירות המשותפת על המצב במחנות ביולי-אוגוסט 1948, עולה תמונה קשה של אבטלה. בין השאר נאמר שם, "כי על כל מקום עבודה במחנות מתמודדים שבעה מפעילים". ²⁴ הפעילות הספורטיבית שימשה אפוא אמצעי שבעזרתו ניתן היה להתמודד עם מצוקות היומיום.

לעיסוק בספורט ובחינוך גופני במחנות המפעילים בקפריסין היה גם מניע ביטחוני, לנוכח המצב ששרר בארץ בשנים 1947-1948. ההתנכלות הערבית לתחבורה הציבורית, ניתוק יישובי הנגב, החשש מפני פלישת צבאות ערב וההבנה שכל התמודדות שתפרוץ תהיה של מעטים מול רבים, הביאו לכך שבהנהגת היישוב הוחלט להכשיר, פיזית ונפשית, גם את אלה שטרם עלו ארצה לנוכח המאבקים הקשים שנכוננו להם. באמצעותה הפעילות הספורטיבית ניתן היה להסוות את האימונים הצבאיים וכן להעלות את כושרם הגופני של העולים. ²⁵ תרמה לכך, ללא ספק, גישתם של דוד בן-גוריון וזאב דבוטניסקי. בן-גוריון ראה בספורט "פרודור להגנה", כלומר, פעילות ספורטיבית יכולה לשמש מסווה גם לאימונים בעלי אופי צבאי לאומי. ²⁶ דבוטניסקי ראה בפעילות זו אמצעי להשגת מטרת לאומית: ²⁷

צריך להלחם בהשקפה התמימה לדעתי על הספורט כעל שעשוע או כעל תרגילים פיזיים טהורים לחיזוק הגוף [...] לאמתו של דבר חיזוקו הפיזי של הגוף הוא בספורט תופעת משנה, תופעה המלווה אותה ואולם לא תופעה ראשונית יסודית, בספורט ממלא היסוד הרוחני דווקא את התפקיד הראשי [...] הייתי רוצה שהגב הכפוף, הצוואר הדק והמכט המלנאכולי יתחלפו בקלסתר הפנים של יהודה המכבי או בריכוכבא [...] כשאני מדבר על ספורט אני, כמוכן, מתכוון לספורט התנועתי [ההדרגשה במקור] התעמלות, האבקות, סיוף, ריצה, קפיצה, שחייה, כדור, זריקת דיסקוס, אופניים, הספורט הימי, ספורט החורף [...] כלומר ספורט של התגברות על מכשולים והשתלטות עליהם [...] בזמן האימון מתגבר הספורטאי על מכשולים גדולים וקטנים ולהתגבר עליהם הוא יכול רק על ידי הישול הרצון שלו בעקבות אימונו והתפתחותו של הרצון מתחזקים אצל הספורטאי גורמים אחרים הקשורים בו — מדץ, עמידה על הדעת, משמעת עצמית, קור-רוח, העזה והעיקר אומץ-לב והתגברות על הפחד בקדכו.

23 מ"ל. צ' אקר, "מחיי קפריסין", על הסף, גיליון ג, י"ג אלול ח"ט, 17 בספטמבר 1948.

24 אצ"מ, תזכיר, כל הניסיונות שנעשו ליצור מקורות תעסוקה עלו בתוהו. ראו: בוגנר, אי הגירוש, עמ' 147-156. על הפעילות הספורטיבית כפתרון יעיל לבעיית האבטלה כמחנות ראו: לי דוד, ספר השומר הצעיר ב, עמ' 702-703.

25 על האימונים הצבאיים במחנות המפעילים ראו: בוגנר, אי הגירוש, עמ' 298, 301-302, 307-306.

26 המרכז למורשת בן-גוריון שבנגב, יומן בן גוריון, 26 בינואר 1928.

27 "דבוטניסקי על הספורט", בתוך: הספורט הלאומי שבועון לענייני ספורט של התנועה הלאומית, 24 ביולי 1949.

28 ריאיון עם שאל ביבר, 26 בנובמבר 2001. ביבר התגייס לפלמ"ח ב-1941. ב-1944 עבר קורס מפקדי מחלקות בגיערה. בשנים 1945-1946 היה מפקד המחלקה הערבית של הפלמ"ח (המסחעריים). בסוף 1946 גויס לפל"מ, היה ספקדה של ספינת המפעילים "המעפיל האלמוני" שהפליגה ב-3 בפברואר 1947 ממל סט שבצרפת, הספינה נעצרה על ידי הבריטים וכל האנשים שהיו על סיפונה גורשו לקפריסין ב-16 בפברואר 1947. שאל ביבר באי מספר חודשים, במלחמת השחרור היה מפקד פלוגה בחטיבת הנגב ולאחר המלחמה שירת שנים רבות כצבא הקבע במפקדת קצין חינוך ראשי נחשב עד היום כאבי הלהקה הצבאית בצה"ל.

29 על "שורות המגינים" ופעולתם במחנות המעצר בקפריסין ראו: בוגנר, אי הגירוש, עמ' 296-318.

30 שערי גירוש קפריסין, עמ' 176-179. באוקטובר 1947 הגיעה לארץ ישראל המשלחת השנייה של הפלמ"ח שחבריה הציגו את עצמם כשחקני כדורגל.

31 בוגנר, אי הגירוש, עמ' 243-245.

2. בתנאים הקשים של חיי המעפילים יש לעשות הבל כדי לחזק את כוחותיהם והפעילות הספורטיבית מהווה אמצעי להשגת מטרה זו.⁴⁰ המזכירות המשותפת, כך אמרו, תהיה הגוף העליון שירכז את הפעילות הספורטיבית במחנות. לידה תפעל ועדת ספורט, או לחילופין נציג ה"פרדציה", יהיה אחד מחברי ועדת התרבות של המזכירות המשותפת. זו האחרונה תראג גם לתקצב את הפעילות הספורטיבית ולהשיג תוספות מזון לספורטאים הפעילים ("סופלימנטים").

במכתב התשובה מ-30 ביולי 1947⁴¹ הודיעו אנשי המזכירות המשותפת כי הם מאשרים הן את הבקשה להקמת הארגון והן את הבקשה כי נציג מטעמו יהיה חבר בוועדת התרבות, אך נדחתה דרישתם של חברי הארגון לתקציב נוסף ללא הסכמת הג'וינט, וכן בקשתם לתוספת מזון. בנימוק שפעילות ספורטיבית אינה נחשבת לעבודה. מאוחר יותר נוסח תקנון מפורט על ידי ועדת הספורט שפעלה ליד המזכירות המשותפת. התקנון הסדיר את כל תחומי הפעילות בענף הכדורגל, כגון סמכויות ועדת הספורט, התנהגות השחקנים, סמכויות השופט, תפקידי המשקיף, מקום המשחק, השחקנים, ועדת המשמעת וכו'.⁴² תחילה התקיימו התחרויות במסגרת של התנועות. כך למשל נשלחה בקשה, ב-21 באוגוסט 1947, מטעם מפא"י בגירוש קפריסין למחלקת הספורט במחנות החורף לאשר את קיומה של תחרות כדורגל במגרש הספורט במחנה 64 בין קבוצת מפא"י לקבוצת "דרור".⁴³ במרוצת הזמן התגבשו הקבוצות במסגרות רחבות והחלו תחרויות בין קבוצות שייצגו מחנות, כגון קבוצה ממחנה 67 מול קבוצה ממחנה 64. לבסוף התמודדו ביניהן נבחרת מחנות הקיץ מול נבחרת מחנות החורף.⁴⁴ לעתים אף התקיימו תחרויות כדורגל בין קבוצות של מעפילים לקבוצות של חיילים בריטיים. "הספורט מילא תפקיד חשוב בשיפור היחסים עם הצבא הבריטי" — כתב אחד השליחים מא"י בחודש אוגוסט 1947.⁴⁵

נוסף על כדורגל התקיימה פעילות בענפי ספורט אחרים, כגון טניס שולחן (פינג פונג) ואגרוף,⁴⁶ ובמחנה 55 פעלה קבוצת כדורסל.⁴⁷ ועדת הספורט ארגנה במחנות המעפילים גם ערבי מחול וריקודי עם באמצעי נוסף למילוי הזמן הפנוי וכן באמצעי להכרת בן או בת זוג. לק מהכנסות של ערבים כאלה הועברו כתרומה לקק"ל.⁴⁸

קיום הפעילות הספורטיבית התאפשר כחוצאה מעזרה שהגיעה משני מקורות:

40 מ"ל, IV.23.67.

41 שם.

42 אצ"מ, J 29/21, ללא תאריך.

43 מ"ל, IV.23.226.

44 "על הסף", גיליון ג, יג אלול תשי"ח, 17 בספטמבר 1948.

45 מ"ל, דף לפעילים מס' 5, אוגוסט 1947, עמ' 1, וכן ריאיון עם שאול ביבר. הבריטים הם שהכשירו את מגרשי הכדורגל, לעתים אף שפטו במשחקים ולעתים קיימו בעצמם תחרויות עם המעפילים. הבריטים והיו מעוניינים ב"שקט חשיתי".

46 אצ"מ, J21/175.

47 מ"ל, IV. 244.701.

48 אצ"מ, J21/182.

עבודה פרודוקטיבית — לימודי חקלאות ופעילות חברתית שכללה שיחות חברה, חוגים דרמטיים, מקהלה, האזנה לקונצרטים מעל גבי תקליטים וכו'.³²

החינוך הגופני בכפר הנוער היה חלק בלתי נפרד מהפעילות החינוכית. יום הלימודים המחחיל בשעה 07:00 או 07:30 בהתעמלות בוקר, והמורים נדרשו להקפיד על נוכחות מלאה בפעילות זו.³³ כן שולבו בפעילות החינוכית משחקי כדור, כדורעף וטניס שולחן³⁴ ואורגנו ימי ספורט.³⁵ פעילות גופנית חשובה לא פחות ששולבה במסגרת הפעילות החינוכית נקראה הג"ם (הגנה מרחבית)³⁶ ויועדה בעיקר לבני נוער. היא כללה מקצועות ספורט וספורט שימושי, לרבות אימונים בקרב מגע, זריקת רימון וכו'. אימוני ההכשרה הקדם-צבאית תפשו מקום חשוב בחיי היומיום במחנות המעפילים.³⁷

הפעילות הספורטיבית במחנות המעפילים

הכדורגל היה תחום הפעילות העיקרי בין ענפי הספורט שבהם עסקו המעפילים. בכל מחנה הייתה לפחות קבוצת כדורגל אחת.³⁸ הסיבות לכך היו: א. הפופולריות הרבה שממנה נהנה המשחק הן באירופה והן בארץ ישראל; ב. ניתן לקיים פעילות בענף ספורט זה בתנאים מינימליים. כך למשל סומנו קרוי המגרש באבקת חלב שסופקה על ידי הבריטים;³⁹ ג. הזדהות פוליטית עם הקבוצות; ד. אפשרות להסיח את הדעת ולהתנתק מבעיות היומיום.

בחודשים הראשונים לקיומם של המחנות התקיימו המשחקים במסגרת מקומית בלבד. רק בקיץ של 1947 הוקמה במחנות מסגרת מאורגנת שתפקד על הפעילות הספורטיבית בכלל ועל משחקי הכדורגל בפרט. ב-7 ביולי 1947 פרסמה ועדת הספורט במחנות החורף תקנון, שנועד לארגן ולמסד את פעילותן של כל קבוצות הכדורגל תחת קורת גג אחת (ההתאחדות) שתפקד על הפעילות במחנות בענף ספורט זה. ב-25 ביולי 1947 פנו חברי ההתאחדות במכתב למזכירות המשותפת במחנות החורף וביקשו להכיר ב"פרדציית ספורט" (sport federation) שהקימו כארגון-על שיפקד על כל הפעילות בענף ספורט זה במחנות המעפילים. הם ציינו שני נימוקים לבקשתם: 1. הפעילות שהתקיימה עד היום הייתה בלתי מסודרת ובלתי מאורגנת;

32 בוגנר, אי הגירוש, עמ' 133-135.

33 אצ"מ, J21/131, חוזר מ"ג למורים, 4 ביוני 1948.

34 מ"ל, "על הסף", גיליון טז, ראש חודש בסלו תשי"ח, 3 בדצמבר 1948, עמ' 6.

35 אצ"מ, J21/131, חוזר כב למורים, 6 במאי 1948.

36 בוגנר, אי הגירוש, עמ' 122-135. לשמה של הפעילות ראו: מ"ל, IV.244.701, מכתב ממרכז "הפועל" לחברי "הפועל" בנלות קפריסין, 17 במרס 1948.

37 א' וכסלר, "שעתיים במחנות קפריסין", "על הסף", גיליון ר, ו' אלול תשי"ח, 10 בספטמבר 1948, עמ' 2.

38 אצ"מ, J21/125.

39 ריאיון עם שאול ביבר, 26 בנובמבר 2001.

ארגון הג'וינט, שהקציב סכום מיוחד לציוד של כמה קבוצות כדורגל ולעידוד ענפי ספורט אחרים כגון טניס שולחן, כדורעף והתקנת אולם ספורט,⁴⁹ ו"הפועל" שלח ציוד ספורט.⁵⁰

פעילות "הפועל" במחנות המעפילים

"ההתאגדות לתרבות גופנית 'הפועל' פעלה בפיקוחה וחתת חסותה של מפלגת פועלי ארץ ישראל (מפא"י). אך למרות העובדה שבידי מפא"י הייתה ההגמוניה ביישוב ובתנועה הציונית מאז 1933, הייתה המפלגה במצב דחוק למדי במחנות המעפילים בקפריסין. במקודם השונים שנערכו במחנות המעפילים קיבלה מפא"י, על כל נספחיה, 23% בלבד.⁵¹ כדי לתקן את המצב, הוחלט לקיים בינואר 1948 את "שבוע מפא"י במחנות קפריסין". הפעילות הספורטיבית היוותה חלק בלתי נפרד מאירועי אותו שבוע, שהחל ביום שישי, 16 בינואר 1948. למחרת, ב-17 בינואר 1948, נערך מפקד של תנועות הנוער ומיד אחריו החלו תחרויות ספורט שונות, שנמשכו גם ביום ראשון. בערבו של אותו יום התקיים נשף שהוקדש לחינוך גופני וספורט הפועלים ובו גם חולקו פרסים לספורטאים שהצטיינו בתחרויות.⁵²

עדות נוספת לחשיבות שייחסה מפא"י לספורט כמבשר לגיוס חברים לשורותיה ניתן למצוא בפרוטוקול משיבה שכונסה ב-1 במרס 1948 כדי לדון בקשיים שהתעוררו בפעילותה של המפלגה במחנות. הללו נגרמו כתוצאה מקשר לקוי בין חברי המפלגה במחנות השונים לבין המזכירות והמרכז עקב השינויים החכופים בהנהגת המפלגה. הסיבה לכך הייתה שרבים משליחי המפלגה במחנות התמסרו גם לפעילות כללית נוסף על פעילותם המפלגתית. כדי להתגבר על כך אלה הוחלט להקים ועדות בהשתתפות חברים פעילים שיטפלו במכלול הנושאים שאמורים להעסיק את חברי המפלגה, וכיניהם נושאים פוליטיים ארגוניים, תרבותיים, בספיים וגם אלה הנוגעים לספורט. השליח חנוך הילמן ייחס באותה ישיבה חשיבות רבה לפעילותה של ועדת הספורט כאמצעי לגיוס אנשים "וכאמצעי להשפיע בעזרתה בביוון הדצוי למפלגה ולכלל".⁵³ נוסף למעורבותה של מפא"י בפעילות הספורטיבית התקיים קשר רצוף בין "הפועל" ובין המעפילים. קשר זה בא לידי ביטוי בצורות שונות:

א. התכתבות בין חברי "הפועל" במחנות למרכז "הפועל" בארץ. במכתבים אלה

49 שער, גירוש קפריסין, עמ' 270.

50 מ"ל, IV.701.244, מכתב ממרכז "הפועל" לחברי "הפועל" בגלות קפריסין, 17 במרס 1948; מ"ל, IV.208.4298, רשימה של ציוד ספורט שהועבר על ידי הוועד הפועל של ההסתדרות לכפר הנוער בקפריסין.

51 על כך ראו: שער, גירוש, עמ' 276-277, טבלאות 16-17, עמ' 282 והערה 16.

52 מ"ל, IV.23.226, מכתב ממפלגת פועלי ארץ ישראל בגירוש קפריסין, הוועד המרכזי, למזכירות מפא"י בחל אביב, 20 בינואר 1948.

53 מ"ל, IV.23.220, חנוך הילמן, איש מפא"י וחבר מושב עין עירון, היה אחד ממרכזי המשלחת הארץ-ישראלית למחנות המעפילים. הוא שהה בקפריסין מסתיו 1947 עד סתיו 1948.

דיווחו חברי "הפועל" על פעילותם במחנות המעפילים, על חלקו של ארגון "הפועל" בפעילות זו ועל בעיות שונות שהטרידו אותם, כגון: האם קיים בארץ ישראל ספורט מקצועני, בעיקר בתחום הכדורגל. כמו כן הועלו במכתבים בקשות לקבלת ציוד המיועד לפעילויות השונות.

ב. משלוח של חומר הסברה מהארץ למחנות המעצר וכדאשו ביטאון "הפועל" "גורן-כידון".⁵⁴

ג. משלוח של ציוד ספורט מהארץ לחברי "הפועל" במחנות המעפילים. הציוד כלל כדורי-דגל, אבובים לכדורים, נעלי כדורגל, חולצות, מכנסים, גרביים, משאבות, כדורי ברזל, דיסקוסים, כדורים מדיציניים (המשמשים להתעמלות), מערכות לכדורסל וכדורעף, מערכות לפינג-פונג וכן סמלי "הפועל".⁵⁵

ד. שליחים מטעם "הפועל". במהלך התקופה שבה התקיימו מחנות המעפילים בקפריסין פעלו בהם 77 שליחים מהארץ.⁵⁶ הללו פעלו דק במסגרת תנועתם ודאגו לשמירת האינטרסים שלהם בקרב המעפילים. התאגדות "הפועל" דאגה אף היא לשלב שליחים מטעמה במשלוחי מהארץ. אותם שליחים דיווחו למרכז "הפועל" על פעילותם בקרב המעפילים ועל המתרחש בתחום הספורט והחינוך הגופני במחנות.⁵⁷ אחד מהם, מ' קואס, שהגיע לקפריסין בפברואר 1947 ושהה באי חודשים מספר, הופיע בפני חברי ההנהלה המקצועית המרכזית של מרכז "הפועל" ומסר דוח מפורט הן על הפעילות הספורטיבית באי והן על פעילותם של חברי "הפועל" שם.⁵⁸ מהדוח ניתן ללמוד, כי בכפר הנוער במחנה 65 היו כ-2,000 בני נוער שלמדו ב-350 כיתות. בכפר היה מחסוד תמור במדריכי ספורט ומאמנים, לכן ארגן קואס קורס למדריכים שבו השתתפו 38 איש וכן קודס למעמלים (מדריכי התעמלות). הוא הדגיש, כי שפת הלימוד בקורסים הייתה עברית.

בשיעורי החינוך הגופני השתחפו, על פי הדיווח של קואס, 200 בנות. הבנות נטו פחות לשתף פעולה בתחום הספורט ולכן התחילו ללמוד תחילה ריקודים וריחמיקה, למרות שפעילות זו נתפסה כ"לא חלוצית".

כדי לשפר את הטיפול בפעילות הספורטיבית ובחינוך הגופני ולחזק את מעמדו של "הפועל", המליץ קואס בפני חברי ההנהלה המקצועית לשלוח מודריך שירכו את כל הפעילות הספורטיבית מטעם "הפועל" בקרב המעפילים, לשלוח ספרי הדרכה,

54 מ"ל, IV.701.244, מכתב תשובה שנשלח ממרכז הפועל בארץ ישראל לחברי "הפועל" בגלות קפריסין, 17 במרס 1948.

55 מ"ל, IV.208.4298, רשימה של ציוד ספורט ללא תאריך שנשלח על ידי מחלקת החלוצ בועד הפועל לכפר הנוער בגירוש קפריסין, בנראה לפסח תש"ז.

56 שער, גירוש קפריסין, עמ' 296.

57 על שילוב השליחים מטעם "הפועל" כמשלחות שיצאו לקפריסין ראו: מ"ל, IV.244.611, מכתב מ-6 בפברואר 1947 ממרכז "הפועל" לברוך כג ששהה באותה עת בפרז וכו סיכום פגישה בין חברים ממרכז "הפועל" לא' רובקין, שהיה מנהל המחלקה לארגון ונוער בסוכנות, שנדונה בה גם יציאתו של מודריך לקפריסין.

58 מ"ל, IV.708.244, פרוטוקול ישיבת ההנהלה המקצועית מס' 284, מ' 29 בינוי 1947. הר"ח מופיע גם אצל ע' גיל, סיפורו של "הפועל", תל אביב 1977, עמ' 231-232.

ספרות מקצועית, עיתונים, חולצות, סמלי "הפועל" וציוד ספורט. מרכיביו של קואס מחברר כי עיקר הפעילות הספורטיבית במחנות הרכוזה בתחום הכדורגל. בענף זה פעלו קבוצות מ"הפועל" ו"בית"ר", אך בעקבות סכסוכים חוזרים הוצאו הקבוצות הביתריות מהפעילות הספורטיבית. המגרש שעליו התאמנו השחקנים נקרא מגרש "הפועל".

נעשו גם ניסיונות לשלב גם מקצועות ספורט אחרים במסגרת הפעילות הספורטיבית, כגון: אתלטיקה קלה, קפיצה לגובה ולרוחק, מחניים וכדורעף. באחר במאי 1947 התקיים מפגן של התעמלות המונית בהשתתפותם של כ-800 איש.⁵⁹ קואס התייחס בדיווחו גם למצבם הנפשי של המפעילים במחנות: "בדרך כלל מורגשת במחנות קפריסין התרופפות עצבים גרולה. המעבר משמחה רועשת ליגון עמוק הוא קל ובא בן רגע [...] מתנה הקיץ הבנוי על שפת הים נותן אפשרות למרגוע גופני ונפשי".⁶⁰

בריאוחם הנפשית של המפעילים שבקפריסין נבדקה על ידי שתי משלחות, האחת של פסיכיאטרים מארצות הברית שהגיעה לקפריסין ב-10 ביולי 1947 ושהתה באי עד 23 באוגוסט 1947, והשנייה של פסיכיאטרים מהארץ, שהצטרפו לעמיתיהם לאחר כשלושה שבועות. המשלחת האמריקנית כתבה דוח על מצבם הנפשי של בני הנוער, ואילו המשלחת מארץ ישראל חיברה דוח על מצבה הנפשי של חברת המבוגרים. מחברי הרוחות הצביעו על שחיקה ועייפות נפשית בקרב קבוצות מסוימות בציבור המפעילים ועל סכנה של התפשטות התופעה גם לקבוצות אחרות, אם ישיבתם באי תתארך.⁶¹

על חשיבותן של הפעילות הספורטיבית והחינוך גופני בקרב בני הנוער והמבוגרים בקפריסין ניתן ללמוד גם מהעדויות הבאות: "ביקדנו שם בזמן שיעור התעמלות. מאות ילדים וילדות מגילים שונים הופיעו בתלבושת אחידה (חולצות לבנות ומכנסיים כחולים) וביצעו תנועות שונות בקצב וזמן לקול משרוקיתו של המעמל הצעיר".⁶²

ספורט בית"ר במחנות המפעילים

מעמרה של תנועת בית"ר במחנות המפעילים בקפריסין היה יוצא דופן. החשדנות ההדרית ובידורה של תנועת בית"ר לא היו רק תוצאה מהסתייגות הסביבה אלא גם פרי נטייתם של אנשי בית"ר להסתגר. הניגוד החריף בעקבות העימות הגובר בין "היישוב המאורגן" בארץ ישראל לבין הארגונים "הפורשים". עובדה זו באה לידי ביטוי גם בתחום הספורט. בבית"ר ייחסו חשיבות רבה לתחום זה, והקפידו לקיים

59 מ"ל. IV. 244.708. פרוטוקול ישיבת ההנהלה המקצועית, מס' 284, 29 ביוני 1947.
60 ע' ניל, סיפורו של "הפועל", חל אביב 1977, עמ' 232.
61 בוגנר, אי הגירוש, עמ' 226-228.
62 ש' בלומנקרנץ, "ימיו של קפריסין", מבפנים יב (1947), עמ' 500.

את הפעילות הספורטיבית בנפרד משאר התנועות תוך הדגשת המקצועות המטפחים כישורים המיוערים לפעילות צבאית.

ב-26 במרס 1947 התקיימה במחנה 64 מועצה של כל מפקדי בית"ר במחנות המפעילים בקפריסין.⁶³ נמסד בה דיווח על משתקי כדורגל בין קבוצות בית"ריות במחנות. כמו כן הוחלט על הקמת ועדות שונות: לתעמולה, תרבות וחינוך, התיישבות, הכשרה הגנתית וספורט. נבחרו גם בעלי תפקידים לעמוד בראש הוועדות. אחת ההחלטות שהתקבלו במועצה הייתה ש"יש לשלב את המקצוע הזה (הכוונה לספורט והכשרה הגנתית) בכל קני (סניפים) בית"ר במחנות המפעילים, יש להכשיר מדריכים ולהשתמש במכשירים (הכוונה למכשירי התעמלות ואחרים הקשורים לספורט צבאי). ההתכנסות המאורגנת הראשונה של קני בית"ר במחנות המפעילים התקיימה במחנה 61 ב-14 בנובמבר 1946.⁶⁴ בהתכנסות הוחלט כי 31 נציגי קבוצות מהווים את מרכז בית"ר בקפריסין. גם מקומו של הספורט לא נפקד מהתכנסות זו: כדורגל, אימון גופני, ומשחק שתמט סימולטני.⁶⁵ כעבור חודשים מספר קיימו קני בית"ר בית"ריאדה, שהייתה מעין אליפות של קני בית"ר השונים במחנות המפעילים ובמהלכה התקיימו תחרויות ספורט שונות.⁶⁶ פעילות ספורטיבית ואימונים בספורט שימושי היוו חלק בלתי נפרד משגרת תייהם וסדר יומם של פלוגות בית"ר במחנות המפעילים. סדר היום כלל התעמלות בוקר, ארוחת בוקר, מסדד המפקד, ביקורת אוהלים, שיעורי עברית, תנ"ך, מולדת ורעיון בית"ר. לאחר ארוחת הצהריים התקיים ספורט תופשי: כדורגל, כדורעף ותרגילי ג'יוג'סו. הפעילות הסתיימה בשעה 19:00 בתום מסר הערב.⁶⁷

סיכום

בתום מלחמת העולם השנייה התרכזו ברחבי אירופה רבבות פליטים יהודיים במחנות העקורים. ציבור גדול זה, שלימים כונה שארית הפליטה, עשה כל שביכולתו כדי לפרוץ את המחסומים שהטילה ממשלת הלייבור הבריטית על העלייה לארץ ישראל. בקיץ 1946 החלה העלייה הבלתי לגלית להיפך מקילוח דק לזרם מתגבר, עד שכחודש אוגוסט 1946 קיבלה ממשלת בריטניה החלטה על גירוש המפעילים למחנות מעצר בקפריסין. למפעילים הייתה תקופת הגירוש בקפריסין שלב אחרון במסעם הארוך לארץ ישראל, מסע שהתל בתורש מאי 1945 עם כניעתה של גרמניה הנאצית. הן במחנות העקורים באירופה והן במחנות המעצר בקפריסין חיו ניצולי השואה חודשים

63 ארכיון מכון ז'בוטינסקי (להלן אמ"י), ב 42-5, בילוטין על סף המולדת (ביידיש).
64 אמ"י, ב 8-42, פרוטוקול הפגישה הראשונה של שרידי החרב של בית"ר והצה"ר במחנות קפריסין.
65 אמ"י, מוזיאון הלוחמים והפרטיזנים, "גולדשטיין, זיכרונות מקפריסין", שנה כב, כרך ז (מס' 9), כסלו תש"ג, עמ' 33-34 (להלן גולדשטיין, זיכרונות מקפריסין).
66 אמ"י, מוזיאון הלוחמים והפרטיזנים, מס' 5, שנה כ, תשרי תשמ"ז, עמ' 17-18, "גולת קפריסין" ללא ציון שם מחבר.
67 אמ"י, פ 1/7/5/136; "גולדשטיין, זיכרונות מקפריסין".

ישיבת פרשבורג כאב-טיפוס לתולדות הישיבות באירופה בראשית המאה התשע עשרה*

אביעד רוזנברג

הקדמה

לימוד התורה, ובעיקר לימוד התלמוד מתקופת האמוראים (המאה השלישית לספירה) ועד ימינו, התרכז במוסד הישיבה. במהלך הדורות לבש מוסד זה צורה ופשט צורה. לא הרי הרכב מוריו ותלמידיו ומבנהו הפנימי וההיצוני בתקופת התלמוד כימי הביניים בפוזרות השונות, כהרי מוסד הישיבה בימינו. על כן כבר העיר פרופ' מרדכי בדויאר בספרו "אוהלי תורה", ספד הסוקר בהרחבה את גלגוליה וצורותיה השונות של הישיבה במהלך הדורות ומציין: "המתבונן בדמותן של הישיבות במשך כאלף שנות תולדות ישראל [...] חייב להסיר ממשכתו את תבנית הישיבות כפי שהיא מוכרת לו מניסיונו".

במונח "ישיבה" הכוונה למקום שבו מתאספים תלמידים לצורך לימוד תורה בצוותא. בתולדות הישיבות נודעות צורות שונות של ישיבות, החל בישיבות שמספר תלמידיהם היה משלושה עד עשרה תלמידים, המתאספים פעם אחת ולעתים פעמים אחדות בשבוע ולומדים מספר מצומצם של שעות, ועד לישיבות בנות מאות תלמידים הלנים בעומקה של תורה במשך שנים. דוכן של הישיבות המוכרות לנו כיום הן הישיבות החרדיות, ישיבות ההסדר והישיבות הגבוהות הדתיות-לאומיות — ובמידה רבה גם הישיבות הספרדיות בארץ ישראל — בנויות במידה רבה לפי תבנית הישיבה שנוצרה בראשית המאה התשע עשרה בליטא מחד גיסא, בעיקר בישיבת וולוז'ין, ובקיסרות האוסטרו-הונגרית, מאידך גיסא, ובעיקר ישיבת פרשבורג.

היסטוריונים נוטים לחקור תנועות ותופעות חדשות שניתן לקבוע להן נקודת התחלה והגדרות ברורות, ונוטים להחלם משינויים הקורים במשך הדורות בתנועות שכביכול ממשיכות את הדרך. תופעה דומה אירעה גם לחקר תולדות הישיבות, אשר עד לאחרונה לא נחקרו לעומקן התמודדות שחלו בהן במהלך הדורות. את חקר תולדות הישיבות עד היום ניתן לסווג לכמה תקופות:¹ ישיבות אשכנז וספרד בעיקר עד המאה

* המאמר מבוסס על עבודה הגמר "פרקים בתולדות ישיבת פרשבורג בתקופת ר' משה סופר בעל ה'חת"ם סופר', תקס"ז-ת"ר (1806-1839) שכתבתי במסגרת לימודי לתואר מוסמך בטורו קולג', ירושלים תשס"ה.

¹ ראו רשימה ביבליוגרפית של מחקרים העוסקים בתולדות הישיבות, מקורות לתולדות החינוך בישראל, מהדורת ש' גליק ג, ירושלים תשס"ב, עמ' 379-393 (להלן אסף, מקורות לתולדות החינוך בישראל). לרשימה זו יש להוסיף גם את הספרים: מ' בדויאר, אוהלי תורה, הישיבה

ארוכים בתנאים קשים. אף על פי כן עלה בידיהם לגבור על קשיים אלה ולעמוד בהם כציבור מלוכד. הם הקימו מוסדות של הנהגה עצמית, ניהלו חיי תרבות עשירים, הקימו מוסדות דח, חינוך, כלכלה, בריאות וכו'. המטרות היו לשקם את בני הנוער והמבוגדים שנותרו בחיים מבחינה פיזית ונפשית, להכניס לקראת המאבקים שנכוונו להם עם עלייתם ארצה ולקרם אינטרסים פוליטיים של המפלגות השונות.

בין הדרכים שנועדו להשיג את המטרות הללו היו הפעילות הספורטיבית ושילוב ענפי ספורט שונים בפעילויות החינוך הגופני שהתנהלו בבחי הספר שבמחנות. פעילות זו התפתחה בראשיתה במחנות העקורים בגרמניה ובהמשך גם במחנות ובחיי היום יום של המעפילים בקפריסין. בפעילות זו נטלו חלק ארגוני הספורט הגדולים שפעלו בארץ ישראל — "הפועל", מכבי ובית"ר — שהרחיבו את יוזמתם לפעולה במחנות העקורים והמעפילים. זו כללה רהביליטציה פיזית ונפשית של הניצולים בצד חינוך כוחה של המפלגה שעמדה מאחורי ארגוני הספורט.

הפעילות הספורטיבית במחנות המעפילים בקפריסין נשאה אופי פחות מאורגן מזו שהתקיימה במחנות העקורים בגרמניה. הדבר התבטא בהיעדרם של מוסדות דוגמת "המרכז לחינוך גופני" וה"פארבאנד"⁶⁸ שפיקחו על הפעילות הספורטיבית במחנות בגרמניה. הסיבות לכך היו: (1) מספרם המועט יחסית של המעפילים במחנות קפריסין לעומת מספר הניצולים במחנות העקורים. (2) פרק הזמן היחסי שבו שהו ניצולי השואה במחנות העקורים היה ממושך יותר מפרק הזמן היחסי שבו שהו המעפילים במחנות בקפריסין. (3) היעדר מנהיגות ספורטיבית ואגשי ארגון במחנות בקפריסין דוגמת אלה שפעלו במחנות העקורים בגרמניה. (4) במחנות המעפילים בקפריסין לא פעלה הנהגה אוטונומית מאורגנת דוגמת זו שהתקיימה במחנות העקורים בגרמניה.

למרות האמור לעיל הייתה הפעילות הספורטיבית במחנות המעפילים ופעילויות החינוך הגופני ששולבו בכפרי הנוער חלק בלתי נפרד משגרת החיים במחנות המעפילים. לפעילות זו היו פנים רבות והיא היוותה חלק בלתי נפרד מתהליכי השיקום של ניצולי השואה לאחר המלחמה.

⁶⁸ על הפעילות הספורטיבית המאורגנת במחנות העקורים באירופה ראו: למשל, ב' פורמן, "ספורט וחינוך גופני במחנות העקורים בשנים 1946-1948", דפים לחקר השואה (מאסף כא), מאי 2007, עמ' 101-128. הנ"ל, "הספורט הבית"י במחנות העקורים — להכשרת לוחמים ולא ספורטאים", האומה 169 (סתיו 2007), עמ' 68-80. הנ"ל, "ספורט ופוליטיקה במחנות העקורים, הפעילות הספורטיבית של ארגון המכבי במחנות העקורים בשנים 1945-1949", ילקוט מורשת פד, נובמבר 2007, עמ' 132-111.

דור לדור

קבצים לחקר ולתיעוד תולדות
החינוך היהודי בישראל ובתפוצות

לד

יוצא לאור על-ידי בתי-הספר לחינוך של האוניברסיטאות:
בן-גוריון, בר-אילן, חיפה, תל-אביב, האוניברסיטה העברית,
האוניברסיטה הפתוחה והארכיון לחינוך יהודי בישראל ובגולה
ע"ש אביעזר ילין

אוניברסיטת תל-אביב, תשס"ט